

Vprašanje vojne v marksizmu Druge internacionale

Od determinizma k boju za samoohranitev

Povzetek

Članek obravnava pozno obdobje marksizma in socialdemokratskega gibanja Druge internacionale, predvsem z ozirom na vprašanja pacifizma, militarizma in vojne. Socialna demokracija je samo sebe dojemala kot stranko miru, stranko, ki nasprotuje vojnem, v katere po svoji naravi teži kapitalizem v svoji razviti, imperialistični fazi. Ta boj se je izkazal kot neuspešen, saj so socialistične stranke ob začetku prve svetovne vojne podlegle militarizmu. Članek se ukvarja z razlago, da lahko vzrok za ta poraz najdemo v pretiranem determinizmu ortodoksnega marksizma, ki spodbuja pasivnost, in skozi analize izbire taktik in sklepanja vprašljivih kompromisov z reakcionarnimi silami poskuša pokazati, da je takšna razlaga nenatančna. Pokažemo nasprotno, da so se vodilni marksisti in socialni demokrati zavedali, da vojna ni nujen nasledek ekonomskih nujnosti. Pravzaprav gre razlog za končno podporo vojni leta 1914 po eni strani iskati v želji po samoohranitvi, ki je prevladala nad revolucionarnimi cilji socialističnega gibanja, po drugi pa enostavno v nemoči socialdemokratskih strank, ki niso imele primernih sredstev, da bi razredni konflikt vodile tudi v vojnem stanju, saj so dolga leta zanemarjale bolj militantna orožja, kot je splošna stavka.

Ključne besede: marksizem, socialna demokracija, vojna, splošna stavka, militarizem

Nejc Kralj je doktorski študent na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in direktor Inštituta za delavske študije. Njegova glavna zanimanja zajemajo marksizem Druge internacionale, sovjetsko filozofijo narave in teorijo sistemov. E-naslov: nejckral@gmail.com

Abstract

The Question of War in the Marxism of the Second International: From Determinism to the Struggle for Self-Preservation

The article addresses the late period of Marxism and the social democratic movement of the Second International, focusing particularly on the issues of pacifism, militarism, and war. Social democracy perceived itself as the party of peace, a party fighting against wars, which capitalism in its imperialist phase tends toward by its very nature. This struggle ultimately proved unsuccessful, as socialist parties succumbed to militarism at the outbreak of World War I. The article challenges the explanation that attributes this failure to the excessive determinism of orthodox Marxism, which allegedly encouraged passivity. Through an analysis of tactical choices and questionable compromises with reactionary forces, it seeks to show that such an interpretation is inaccurate. On the contrary, we demonstrate that leading Marxists and social democrats were well aware that war was not an inevitable outcome of economic necessity. In fact, the reason for the eventual support for the war in 1914 lies, on the one hand, in a desire for self-preservation that outweighed the revolutionary goals of the socialist movement, and on the other hand, in the simple incapacity of the social democratic parties, which lacked the appropriate means to pursue class conflict under wartime conditions.

Key words: Marxism, social democracy, war, general strike, militarism

Nejc Kralj is a doctoral student at the Department of Philosophy, Faculty of Arts, University of Ljubljana, and the director of the Institute for Labour Studies. His main research interests include the Marxism of the Second International, Soviet philosophy of nature, and systems theory. E-mail: nejckral@gmail.com

Uvod

Vojna je bila v premišljevanjih marksistov navzoča že od samih začetkov. Do prve proletarske revolucije – pariške komune – je prišlo ob koncu prusko-francoske vojne, podobno se je zgodilo tudi pet desetletij pozneje z oktobrsko revolucijo, ki je izšla iz prve svetovne vojne. Med obema revolucijama pa je bilo tudi zgodovinsko obdobje, ko se je delavsko gibanje srdito borilo proti militarizmu, oboroževanju in različnim kolonialnim in domačim vojnām. Kljub izjemnim naporom se je to obdobje socialne demokracije končalo s porazom, saj ni moglo

preprečiti morije, ki se je začela leta 1914. Še več, večina evropskih socialističnih strank s Francosko sekcijo delavske internacionale (SFIO) in Socialdemokratsko stranko Nemčije (SPD) je vojno tudi aktivno podprla. Zakaj so torej »stranke miru« na višku svoje moči kapitulirale pred »strankami vojne«?

V članku se bomo posvetili razlogom za konec načelnih protivojnih stališč v socialističnih strankah Druge internacionale. Začeli bomo z razčlenitvijo pojmovanja marksizma Druge internacionale kot deterministične različice nauka Marxa in Engelsa ter se posvetili kritiki takšnega marksizma, kakor jo predstavi nemški filozof Christoph Henning. To kritiko bomo prevpraševali najprej na podlagi marksističnih teoretskih razprav o imperializmu v zgodnjem dvajsetem stoletju, nato pa še na primeru praktičnih razprav med socialnimi demokrati o konkretnih taktikah in političnih odločitvah. Pri slednjih se omejimo na dva primera: razpravo o splošni stavki in razpravo o glasovanju za razširitev nemške vojske leta 1913. Celoten pregled bo z navedenimi razpravami sledil predvsem vprašanju nujnosti vojne kot domnevno usojenega trenutka zloma kapitalizma in boja socialne demokracije proti vojni. Prva svetovna vojna, ki bi po takšni deterministični logiki nujnosti morala pomeniti zmago socializma, je obenem tudi točka preloma, ki je uničila enotno revolucionarno socialno demokracijo in jo dokončno razdelila na reformiste in revolucionarne komuniste, zaradi česar predstavlja posebej žgoče vprašanje, ki nam bo lahko dalo vpogled v razloge tega razpada in dejansko vlogo, ki jo je pri tem igral domnevni determinizem tedanje marksistične teorije.

Članek v prvih dveh poglavjih obravnava dela nekaterih vodilnih teoretikov marksizma Druge internacionale, med njimi predvsem Karla Kautskega, Eduarda Bernsteina, Rudolfa Hilferdinga in Rose Luxemburg. V tretjem in četrtem poglavju je poudarek na praktičnih vprašanjih, zato se osredotočamo na zapise in trditve socialdemokratskih politikov, kot so nemška voditelja August Bebel in Hugo Haase in francoski predstavniki Jean Jaurès in Édouard Vaillant. Predmet analize so tako predvsem nemški in francoski teoretiki in politiki, kar lahko upravičimo z vodilno vlogo, ki so jo igrali socialisti teh dveh držav v mednarodnem delavskem gibanju pred prvo svetovno vojno. Čeprav med današnjimi in tedanjimi časi obstajajo bistvene razlike, začenši z razliko v moči socialističnih strank, menimo, da se tedanje razprave socialističnih voditeljev kažejo kot izjemno aktualne in lahko razkrijejo nekatere vidike zdajšnjih procesov militarizacije in vojne paranoje, ki so nam brez zgodovinske perspektive lahko danes skriti.

Neizbežnost zmage socializma

Da bi lahko razumeli domnevno deterministična branja Marxa v Drugi internacionali in njihov pomen za vprašanje vojne, si moramo najprej ogledati njihove izvore v stališčih socialdemokratskih teoretikov konca devetnajstega stoletja. Glavna prepričanja ortodoksnega marksizma so leta 1891 dobila programsko podobo v *Erfurtskem programu* SPD, ki sta ga napisala dva učenca Friedricha Engelsa: Karl Kautsky in Eduard Bernstein. Kautsky je prihajal iz Prage in je večino svojega življenja pred letom 1890 preživel v Avstriji, Švici in Angliji, a je kljub temu hitro postal ena glavnih osebnosti nemške socialne demokracije. 34 let je bil urednik osrednje teoretske revije SPD *Die Neue Zeit*, kar mu je prineslo sloves glavnega teoretika ortodoksnega marksizma in varuha dediščine Marxa in Engelsa.¹ Po začetku prve svetovne vojne je zaradi svojega nasprotovanja vojni izgubil uredniško mesto, zaradi mlačnosti svoje protimilitaristične drže, kar mu je Lenin celo očital kot renegadstvo, pa je na drugi strani izgubil tudi svoj prestiž med preostalimi marksisti. Kljub temu je leta 1916 izstopil iz SPD in sodeloval pri ustanovitvi protivojne Neodvisne socialdemokratske stranke Nemčije (USPD). Bernstein je bil sprva tesen sodelavec Kautskega in pomemben predstavnik marksistične ortodoksije, leta 1896, malo po Engelsovi smrti, pa je začel v seriji člankov za *Die Neue Zeit* prevpraševati ortodoksno pozicijo. Njegovi dvomi so rezultirali v objavi *Predpostavk socializma in nalog socialne demokracije* leta 1899. S tem je postal vodilni predstavnik revizionistične struje socialne demokracije, ki si je prizadevala zgraditi teoretsko podlago za politični reformizem konservativnejšega pola socialistov. To vlogo je obdržal do prve svetovne vojne, ko je zavzel zmerno pacifistično stališče in leta 1916 skupaj s Kautskim izstopil iz SPD in se pridružil USPD.

Z Erfurtskim programom sta avtorja dosegla pomembno zmago za marksistični miselni tok v socialni demokraciji, saj je pomenil prvi zares marksistični politični program nemške stranke in je razveljavljal dotlej veljavni *Gothski program*, ki ga je Marx silovito napadal v svoji *Kritiki gothskega programa*. Kautskyjev komentar k programu je bil skupaj z Engelsovim *Anti-Dühringom* najpomembnejši marksistični »učbenik«, ki je bil dostopen tudi za širši krog bralstva.² Kot meni nemški marksistični filozof Christoph Henning, pa lahko v tem temeljnem besedilu najdemo tudi glavne napake ortodoksnega marksizma. Program zmotno interpretira »zelo abstraktne marksovske trditve o splošni logiki produkcijske-

1 Jukka Gronow, *On the Formation of Marxism: Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy* (Leiden: Brill, 2016).

2 Gronow, 2.

ga procesa kot opise neposredne sedanjosti – in jih s tem opušča». ³ Drugače povedano, program razume tendence, ki jih je v kapitalizmu odkril Marx in ki se v dejanskih zgodovinskih okoliščinah izražajo z različno močjo in na različne načine, kot kavzalne zakone, ki neposredno določajo procese naše sedanjosti in imajo tako status naravnih zakonov.

Toda preden natančneje ocenimo ustreznost Henningove kritike, je treba pripomniti, da tovrstno domnevno deterministično branje Marxa ni bilo izum Kautskega in Bernsteina. Podobno pozicijo je zastopal že Engels, ki je o naraščanju moči proletariata in njegovi poti na oblast govoril kot o *naravnem procesu*, ki ga lahko ogrozi le neposredni konflikt z oboroženim krilom vladajočega razreda:

Dva milijona volivcev, ki jih [SPD] pošilja na volišče, poleg mladeničev in žena, ki stoje kot nevolivci za njimi, tvorita najštevilčnejšo, najbolj kompaktno množico, odločujoči »udarni oddelek« mednarodne proletarske armade. Ta množica daje že danes več kot četrtino vseh oddanih glasov; in kakor dokazujejo posamezne volitve v državni zbor, volitve v deželne zbore, občinske svete in obrtna sodišča, ta množica nezadržno narašča. To naraščanje je tako spontano, tako nezadržno in hkrati mirno kakor kak prirodni proces. [...] Če pojde tako naprej, bomo do konca stoletja osvojili večino srednjih slojev družbe, malomeščane in male kmete, ter bomo postali odločilna sila v deželi, ki se ji bodo morale vse druge sile hočeš nočeš ukloniti. Da ohranimo to naraščanje nepretrgano, dokler današnjemu vladnemu sistemu samo od sebe ne zraste čez glavo, in da tega vsak dan močnejšega udarnega oddelka ne oslabimo v prvih bojih, temveč ga ohranimo nedotaknjene do odločilnega dne – to je naša glavna naloga. In samo nekaj je, kar bi nenehno naraščanje socialističnih sil v Nemčiji lahko trenutno ustavilo ali celo za nekaj časa potisnilo nazaj: velikopotezen spopad z vojaštvom, puščanje krvi kakor 1871. leta v Parizu. ⁴

Engelsov zapis v uvodu k Marxovemu delu *Razredni boji v Franciji 1848 –1850* je storil troje. Prvič, parlamentarni boj za glasove je nenadoma postavil pred druge oblike revolucionarne prakse. Neposredni spopad z vladajočimi razredi je eksplicitno odsvetovan, njegovo tveganje pa razumljeno celo kot past, ki ga de-

3 Christoph Henning, *Philosophy After Marx: 100 Years of Misreadings and the Normative Turn in Political Philosophy* (Leiden: Brill, 2014), 22–23; vsi prevodi tujejezičnih citatov so delo avtorja prispevka.

4 Friedrich Engels, »Uvod«, v: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela v dveh zvezkih*, ur. Maks Veselko (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1950–51), 1: 152.

lavskemu gibanju nastavlja meščanska država.⁵ Na volitvah pridobljeni glasovi so merilo moči revolucionarnega gibanja. Ko bo število glasov doseglo kritično točko – ko bo socialdemokratska stranka dosegla večino na volitvah –, bo pred vrati tudi socialna revolucija. Drugič, Engels je odkrito spodbujal k zavezništvu z drugimi razredi, čeprav je pred letom 1890 sam odkrito opozarjal na nevarnost takšnih zavezništev in opozarjal, da mora gibanje ohraniti svojo proletarsko čistost.⁶ Tretjič, tovrstno naraščanje moči socialne demokracije je predstavil kot predmet naravne nujnosti, kot proces, ki se odvija »spontano«, ne glede na vmešavanje posameznih volj. Zmaga revolucije je določena vnaprej.

Engelsovo stališče je bilo po njegovi smrti interpretirano na več načinov. Bernstein ga je razumel kot poziv k spremembi celotne socialdemokratske *strategije* od revolucionarnega boja k boju za spremembe znotraj kapitalizma, ki bi bile izbojevane z vzvodi parlamentarne demokracije. Kautsky je v zapisu – nasprotno – videl Engelsov blagoslov parlamentarnim *taktikam*, ki pa še vedno ostaja zvest celokupni revolucionarni strategiji.⁷ Tovrstno deterministično pojmovanje naravne poti pa je vseeno imelo za Kautskega velik pomen, kar lahko vidimo na primeru njegovega razumevanja bodoče revolucije.

Kautsky v svojem poznejšem delu *Pot na oblast* predstavlja revolucijo kot zgodovinsko nujnost, ki ni vezana na politiko, kar pomeni, da bi bilo vsako politično revolucionarno dejanje praktično preuranjeno. Revolucionarnega zgodovinskega trenutka ni mogoče izsiliti. Proletariat, ki bo deloval prehitro, je obsojen na neuspeh. Paradokсно je zato glavna naloga socialdemokratske politike ravno v tem, da prepreči revolucionarno dejanje:

Socialna demokracija je revolucionarna stranka, ni pa stranka, ki bi naredila revolucijo. Vemo, da lahko svoj cilj dosežemo le skozi revolucijo, vendar vemo tudi, da ustvarjanje revolucije ravno tako ni v naši moči, kakor ni v moči naših nasprotnikov, da bi jo preprečili. Ni naša stvar, da bi sprožili revolucijo ali jo pripravili. In ker revolucije ne moremo samovoljno ustvariti, ne moremo ničesar reči o tem, kdaj, pod kakšnimi pogoji in v kakšni obliki bo prišla.⁸

5 Engels, 1: 150.

6 Stanley Pierson, *Marxist Intellectuals and the Working-Class Mentality in Germany, 1887–1912* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), 28–29.

7 Lucio Colletti, *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society* (New York: Monthly Review Press, 1973), 49.

8 Karl Kautsky, *Der Weg zur Macht* (Berlin: Buchhandlung Vorwärts, 1909), 44.

Revolucija tako postane sila nenavaden dogodek. Znano je, da se bo zgodila, vendar pa nihče nima moči, niti da bi jo sprožil niti da bi jo preprečil. Poskusi, da bi pospešili njen prihod, so obsojeni na neuspeh – še več, lahko so celo škodljivi za delavsko gibanje. Revolucija tako izgubi neposredno povezavo z vsakdanjim političnim bojem socialnih demokratov. Na koncu se zdi, da se tudi Kautsky izkaže za teoretika reformizma, le da še vedno priznava določeno funkcijo radikalni revolucionarni retoriki. Revolucija je v obliki oboroženega spopada odsvetovana, saj vodi v »puščanje krvi«, zato se proletariat ne sme odprto spopasti z buržoazijo, dokler ni njegova zmaga že zagotovljena. Čeprav se mora proletariat zato izogniti vojni, ni rečeno, da ne bo vanjo prisiljen, ko se bodo imperialistične velesile medsebojno spopadle za oblast nad svetom. Pričakovanja takšne imperialistične vojne so za marksiste izhajala iz ekonomske teorije imperializma, ki sicer odgovarja na kritike ortodoksije, a je bila prav tako deležna očitkov determinizma.

Politična ekonomija imperializma

V Erfurtskem programu lahko najdemo tudi domnevno deterministično ekonomsko teorijo ortodoksne marksizma. Program je namreč predpostavljal določeno ekonomsko podlago, ki jo je Eduard Bernstein pozneje poimenoval *Zusammenbruchstheorie*, teorija zloma kapitalizma.⁹ Njeno temeljno načelo naj bi bilo poudarjanje notranje težnje kapitalizma po samouničenju, ki je opazna na eni strani v padajoči profitni meri, na drugi pa v čedalje večji centralizaciji premoženja. Pri tem je – vsaj za Kautskega – tendenčni zakon padajoče profitne mere dejansko mogoče reducirati na centralizacijo kapitala, saj ne rezultira v propadu celotne kapitalistične ekonomije, temveč v propadu podjetnikov, ki niso zmožni mase profita povečevati hitreje, kakor pada profitna mera.¹⁰ Posledično prihaja do centralizacije premoženja, ki ima dva aspekta. Na eni strani pomeni pospešeno proletarizacijo kmetstva in starega obrtniškega malomeščanstva, na drugi pa ustvarjanje kartelov, kar je posledica zaostrenega konkurenčnega boja med samimi podjetji. Združitev obeh vidikov naj bi vodila v hipotetični scenarij, po katerem »vse gospodarstvo skupaj tvori eno samo velikansko podjetje, v ka-

9 Eduard Bernstein, »The Struggle of Social Democracy and the Social Revolution: The Theory of Collapse and Colonial Policy«, v: *Marxism and Social Democracy: The Revisionist Debate 1896–1898*, ur. H. Tudor in J. M. Tudor (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 166–70.

10 Karl Kautsky, *Temeljna načela socialne demokracije (Erfurtski program)*, III. del: *Kapitalistični razred*, prev. Anton Kristan (Idrija: Naprejš!, 1908), 32.

terem vse enemu gospodu služi in vse enemu gospodu pripada«. ¹¹ Scenarij seveda nikoli ni uresničen, saj antagonizmi med nepreštevno obubožano množico in peščico oligarhov že dolgo pred tem raztrgajo meščansko razredno družbo.

Po Henningu gre pri navedeni marksistični doktrini Erfurtskega programa za branje Marxa, ki tendenčne zakone obravnava kot naravne zakone, in s tem ponovi isto napako, ki jo Marx očita klasični in vulgarni politični ekonomiji. Tendenčni zakoni, ki jih v *Kapitalu* formulira Marx, ne bi smeli biti obravnavani kot naravni zakoni, saj pomenijo težnje, ki se ne udejanjajo v vsakršnih zgodovinskih okoliščinah. ¹² Zakon centralizacije kapitalov, ki po Marxu opisuje tendenco po združevanju različnih samostojnih kapitalov v večje konglomerate, ¹³ sicer pomeni uničenje »nezdravih« elementov gospodarstva, ki jih prevzamejo večja podjetja, vendar to še ne pomeni, da se količina manjših podjetij za Marxa ne bi mogla zunaj časov kriz spet povečati. Marx tako sicer zatrjuje, da kapitalistični produkcijski način pozna določene tendence, ki pa ne pomenijo neizogibnega in usojenega zloma kapitalizma.

Nekoliko nenavadno je, da Henning kot glavno delo ortodoksnega marksizma, ki ga kritizira, izbere Erfurtski program. Marksizem ni zgolj niti eksegeza Marxovih besedil niti suhoparna interpretacija sveta, temveč sam posega v prakso delavskega gibanja. Besedila Kautskega (in Marxa) imajo obenem tudi propagandno vlogo – česar se Henning sicer zaveda – in zatrjevanje nujnosti padca kapitalizma lahko v delavskem gibanju zbuja optimizem ter mu daje vero v smotrnost njegovega početja. ¹⁴ In če lahko kje pričakujemo takšno performativno vlogo marksistične teorije, je to ravno v Erfurtskem programu, ki je politično in propagandno orodje in ne teoretsko delo. Do njegovih poenostavitev je zato treba pristopati z določeno mero zadržanosti, saj namen besedila ni analiza, temveč želi bralca navdušiti nad socialdemokratskim bojem za socializem. Če hočemo najti dejanska stališča marksistov Druge internacionale, se moramo zato poglobiti v njihova teoretska dela.

Bernstein je po objavi *Predpostavk socializma in nalog socialne demokracije*, v kateri je dokončno razvil svojo kritiko teorije zloma kapitalizma, doživel silovite odzive ortodoksnih marksistov. ¹⁵ Kautsky mu je na primer ugovarjal, da marksisti-

11 Kautsky, 41.

12 Henning, *Philosophy After Marx*, 22–23.

13 Karl Marx, *Kapital: kritika politične ekonomije*, zvezek 1, prev. Mojca Dobnikar (Ljubljana: Sophia, 2012), 516–17.

14 Marek Waldenberg, »Politična strategija nemške socialne demokracije«, v: *Marksizem v obdobju Druge internacionale*, ur. Eric Hobsbawm et al., prev. Boris Muževič (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986), 185–86.

15 Paul M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy* (London: Dobson Books, 1962), 192.

zem ne zagovarja »objektivne« teorije zloma, po kateri naj bi se kapitalizem zaradi svojih ekonomskih zakonov sesul sam vase, temveč da gre za »subjektivno« teorijo, po kateri ekonomske tendence povečujejo obseg in moč proletariata, ki pa mora navsezadnje sam storiti zadnje dejanje prehoda od kapitalističnega produkcijskega načina k socialističnemu.¹⁶

Drugi ortodoksni marksisti so branili bolj ali manj previdne različice teorije zloma in so vzroke za propad trenutne družbe našli v imperializmu kot obliki ekspanzionizma in protekcionizma v visoko razvitem kapitalizmu. Rudolf Hilferding je v svojem *magnum opus* *Finančni kapital* (1910) poskušal pokazati, da politika finančnega kapitala nujno teži k zapiranju nacionalnega trga sočasno z njegovim razširjanjem v osvojene nekapitalistične dežele. Kartelne cene in visoki stroški, ki jih zahtevata obramba in osvajanje gospodarskega teritorija, pomenijo rastoče življenjske stroške delavskega razreda, kmetstva in malomeščanstva, ki pospešujejo revolucionarno borbo proletariata. Rosa Luxemburg je v *Akumulaciji kapitala* (1913) izpeljala nesorazmerja v razširjeni shemi reprodukcije kapitala do sklepa, da industrije potrošnih blag za svojo dobičkonosnost vedno zahtevajo širitev na nekapitalistična področja, saj izključno kapitalistični trg ne more absorbirati vsega produciranega blaga. V končnem, prostorsko omejenem svetu se takšna nenehna širitev seveda izkaže za nevzdržno; najprej pripelje do trenj med kapitalističnimi velesilami, ki se bojujejo za nadzor nad nekapitalističnimi deželami, nazadnje pa do katastrofalne ekonomske krize, ko širitev kapitala trči ob svoje prostorske omejitve.

Večini teorij imperializma v času Druge internacionale je navsezadnje skupno, da poudarijo ekspanzionistično naravo visoko razvitega kapitalizma, ki vodi v konflikte za gospodarske teritorije. Imperializem tako pomeni ekonomsko nujnost vojne:

*Kapital postaja osvajalec sveta in z vsako novo deželo osvoji novo mejo, ki jo velja prekoračiti. Ta težnja postane ekonomska nujnost, ker vsako zaostajanje zmanjšuje profit finančnega kapitala, zmanjšuje njegovo konkurenčno sposobnost in končno lahko spremeni manjše gospodarsko področje v davčnega zavezanca večjemu gospodarskemu področju. Ekonomsko utemeljena se ta težnja ideološko opravičuje s tistim čudnim pačenjem nacionalne ideje, ki več ne priznava pravice vsakemu narodu do politične samoopredelitve in neodvisnosti in ki ni več izraz demokratičnega načela o enakosti v nacionalnem merilu vsega tega, kar nosi človeško obličje.*¹⁷

16 Gronow, *On the Formation of Marxism*, 55–56.

17 Rudolf Hilferding, *Finančni kapital*, prev. Ivan Lavrač (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980), 385–86.

Vojna pri tem ne pomeni zgolj obstranskega ekonomskega pojava, ki se zgodi na vsakih nekaj desetletij, temveč se obenem izkaže tudi kot vzrok za propad kapitalistične družbe. Za takšno razumevanje vojne so na začetku 20. stoletja obstajali dobri empirični razlogi. Dvema pomembnima spopadoma med kapitalističnimi državami – francosko-pruski vojni in rusko-japonski vojni – sta sledili revoluciji v Franciji in Rusiji. In čeprav na začetku 20. stoletja marksistični teoretiki Hilferdingovega kova še ne predvidevajo svetovnih vojn, so te zaradi mednarodnih zavezništev in rastočih sovražnosti med velesilami postajale vedno bolj verjetne, svetovna vojna pa bi zaradi zaostritve razrednih nasprotij pomenila tudi konec kapitalizma, saj bi ji neizbežno sledila revolucija. Teorija zloma se tako ohrani v drugačni, a v temelju še vedno izjemno podobni obliki.

Povedano še vedno v veliki meri podpira Henningovo tezo o determinizmu marksizma Druge internacionale, četudi kompleksnost teorij imperializma presega meje trditev Erfurtskega programa. Vojna je točka, ki je kapitalizem ne more preživeti. Če je njen prihod neizogiben zaradi ekonomskih mehanizmov dobe finančnega kapitala, pa jo socialni demokraciji ni treba niti poskušati preprečiti. Marksistična teorija ni prinesla nobenega vodila za praktično dejavnost socialne demokracije.¹⁸ Lahko bi trdili, da se je zato tudi socialna demokracija hitro odrekla boju proti vojni, ki je v večini evropskih držav namesto propada kapitalizma prinesla razpad socialne demokracije. Drugo internacionalo je tako pokopala njena zgrešena vera v determinizem. Kljub navidezni prepričljivosti Henningove kritike pa natančnejši pregled teoretičnih in taktičnih razprav med socialnimi demokrati pred prvo svetovno vojno pokaže kompleksen splet raziskovanja tendenc in nasprotnih si tendenc, omahovanja med iskanjem kompromisnih zmag in dostojanstvenih porazov ter navsezadnje prehod od neizmerne samozavesti do popolnega obupa spričo grožnje prve svetovne vojne. Če smo pozorni na konkretna politična in taktična stališča socialne demokracije – in ne le na njeno splošno teoretsko podlago –, se razumevanja vojne v Drugi internacionali izkažejo za veliko previdnejša, kot jih prikazuje Henning.

Nekateri vodilni socialisti so v času pred prvo svetovno vojno govorili o umirjanju trenj med državami, kar so razumeli kot dokaz, da delavsko gibanje uspešno preprečuje vojno. Socialdemokratski voditelj Hugo Haase¹⁹ je na kongresu SPD v Chemnitzu leta 1912 dejal, da ima imperialistična faza kapitalizma nujno nasilni značaj, a da proti temu značaju delujejo nasprotne tendence. Mednje je vštél uničujoči strošek oboroževanja, demografsko krizo razvitih evropskih držav, med-

18 Henning, *Philosophy After Marx*, 48–49.

19 Haase je bil od leta 1911 sopredsednik SPD in pristaš centristične pozicije v stranki. Leta 1916 je bil zaradi svojih protivojnih stališč stranko primoran zapustiti in je nato do svoje smrti leta 1919 vodil Neodvisno socialdemokratsko stranko Nemčije.

narodno solidarnost proletariata in mednarodne povezave med vodilnimi kapitalisti.²⁰ Predvsem zadnji razlog je Kautskega privedel do stališča, da obstaja tudi alternativna oblika imperializma, pri kateri se velesile povežejo in se »kartelna politika prenese v zunanjo politiko«. ²¹ Za to hipotetično obliko imperializma je leta 1914 v članku *Imperializem* skoval izraz ultraimperializem, ki naj bi predstavljal končni rezultat centralizacijske težnje kapitala. V skladu s hipotezo bi nastanek in širitev mogočnih mednarodnih kartelov vodila v poenotenje ekonomskih in političnih interesov imperialističnih velesil, ki bi zavoljo učinkovitejšega izkoriščanja preostanka sveta začele medsebojno sodelovati. Ortodoksni marksisti tako niso bili deterministi. Haase eksplicitno izreče, da sta »Marx in Engels svarila pred tem, da privzemamo preveč fatalističen pogled na zgodovino«. ²²

Bolj kot teoretski determinizem sta na propad revolucionarne socialne demokracije vplivala čedalje pogostejše popuščanje razrednim nasprotnikom in ogibanje preveč konfliktnim političnim orodjem. Niti glasovanje parlamentarne sekcije nemških socialdemokratov v prid vojnim kreditom niti vstop francoskih socialistov v *Union sacrée* nista predstavljala popolnega političnega preobrata. Socialistične stranke Druge internacionale so se namreč že vrsto let obračale v smer sodelovanja s konservativnimi silami. Dogodkom pred prvo svetovno vojno tako lahko sledimo po dveh poteh. Na eni strani lahko najdemo neprenehno agitacijo proti vojni, ki je bila zmožna mobilizirati neizmerne množice delavcev in pacifističnih pripadnikov drugih razredov, a brez odločilne moči, ki bi lahko v primeru vojne ohromila državo. Na drugi strani najdemo čedalje pogostejše sklepanje kompromisov, ki je za doseganje drugih ciljev včasih zajemalo tudi tiho podporo militarizmu. V naslednjih poglavjih bomo zato preučili dva primera tovrstnega dogajanja: razpravo o splošni stavki in glasovanje o širitvi nemške vojske.

Splošna stavka

Socialna demokracija je imela dolgo tradicijo protivojnega delovanja, ki jo je podedovala od Prve internacionale. August Bebel in Wilhelm Liebknecht, dolgoletna voditelja nemških socialnih demokratov, sta bila med francosko-

20 Hugo Haase et al., »SPD Party Congress at Chemnitz: Debate and Resolution on Imperialism«, v: *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, ur. in prev. Richard B. Day in Daniel Gaido (Leiden: Brill, 2012), 636–39.

21 Karl Kautsky, »Imperialism«, v: *Discovering Imperialism*, 774.

22 Haase et al., »SPD Party Congress at Chemnitz«, 638.

-prusko vojno zaprta za dve leti zaradi nasprotovanja novim vojnim izdatkom v severnonemškem *Reichstagu*. Njuno protivojno politiko je nekaj let pozneje povzelo geslo »militarizmu niti moža niti groša«, torej odločno nasprotovanje kakršnikoli izdatkom, povezanim z vojno. Temu je bila dodana še protivojna agitacija, predvsem s protesti, časopisnimi prispevki in parlamentarnim delovanjem, tu pa se je njihov odpor večinoma končal. Ukrepe, ki bi vključevali zaustavitev proizvodnje ali oborožen odpor, so socialni demokrati omogočali le v omejeni obliki, najmočnejše orožje delavskega boja – splošno stavko – pa so na kongresih v Bruslju leta 1891 in Zürichu leta 1893 ostro zavrnil kot anarhistično deviacijo.²³ Glavni ruski marksistični teoretik Georgij Plehanov je v vlogi poročevalca za vprašanje militarizma na kongresu v Zürichu predlog splošne stavke zavrnil s pozneje pogosto uporabljenim argumentom, da bi ta celotno Evropo predala v roke najbolj reakcionarni velesili – Rusiji – ter tako naredila medvedjo uslugo mednarodnemu socialističnemu gibanju.²⁴ Taktiko splošne stavke so na kongresih podprle zgolj nizozemska (na obeh) in francoske stranke (v Zürichu). Podpora splošni stavki se je pozneje močno razširila v Franciji, čeprav tudi tam nikoli ni prejela enotne podpore.

Med kongresom v Stuttgartu leta 1907 je bilo stališče socialistov že precej drugačno. Nemški resoluciji, ki ni predvidevala predloga splošne stavke za primer vojne, je nasprotovala Jaurès²⁵ in Vaillantova resolucija, ki sta odprto zagovarjali splošno stavko in vstajo v primeru vojne. Édouard Vaillant,²⁶ predlagatelj resolucije, je tedanje stanje mednarodnega socializma označil kot »veliko silo, katere orožja so skrita, njene roke nemočno bingljajo, ki le pomaga ob dogajanju«. ²⁷ Kljub temu sta nemška in avstrijska stranka dosegli zmago nemške reso-

23 William E. Walling, *The Socialists and the War: A Documentary Statement of the Position of the Socialists of All Countries; With Special Reference to Their Peace Policy* (New York: Henry Holt, 1915), 44.

24 Walling, 45.

25 Jean Jaurès je bil urednik vplivnega francoskega socialističnega časopisa *L'Humanité* in voditelj reformistične Francoske socialistične stranke (PSF). Po združitvi PSF in ortodoksne Socialistične stranke Francije (tudi PSF) pod vodstvom Julesa Guesdeja v Francosko sekcijo delavske internacionale (SFIO) je postal voditelj reformističnega krila. Znan je bil predvsem po svojem pacifizmu, ki je privedel do njegovega umora na predvečer svetovne vojne. Ko je stranka izgubila svojega najvidnejšega pacifističnega politika, je večina preostalih članov podprla vojno.

26 Vaillant je bil veteran pariške komune in pozneje socialistični poslanec v francoski skupščini. Čeprav je znan po svojih protivojnih stališčih in agitaciji za splošno stavko kot protivojno orodje, je po začetku prve svetovne vojne spremenil stališča in tudi sam podprl *Union sacrée*.

27 Édouard Vaillant, cit. v: Mike Taber, *Reform, Revolution, and Opportunism: Debates in the Second International, 1900–1910* (Chicago: Haymarket Books, 2023), 142.

lucije (z ruskimi amandmaji), s čimer se je kongres Druge internacionale vzdržal predpisovanja sredstev za boj proti vojni.

Splošna stavka je v zgodnjem dvajsetem stoletju postajala priljubljena predvsem zaradi svojih praktičnih uspehov v razrednih bojih v Belgiji, Švedski in Nizozemski, kjer so jo sindikati uporabljali za boj proti represivnim ukrepom in za širjenje volilne pravice.²⁸ Glavni zagon ideji splošne stavke pa je dala ruska revolucija leta 1905, ki je kljub poznejši zmagi reakcije privedla do ustanovitve državne dume leta 1906. Za rusko revolucijo so bile značilne ravno silne množične stavke, ki so v tujini pustile močan vtis. V obrambo splošne stavke sta sedaj stopila tako Kautsky kot Bernstein, čeprav sta pripadala povsem različnima (teoretskima) tokovoma socialne demokracije.²⁹ Rosa Luxemburg je celo zatrdila, da ruska revolucija zahteva revizijo dotedanjih stališč socialne demokracije:

*Množična stavka, proti kateri so se [marksisti] prej borili kot proti nasprotju političnega udejstvovanja proletariata, je postala danes najmočnejše orožje v boju za politične pravice. Če torej terja ruska revolucija temeljito revizijo starega stališča marksizma do množične stavke, pa je bil spet marksizem tisti, katerega splošne metode in pogledi so pri tem v novi obliki zmagali.*³⁰

Čemu splošna stavka potem ni postala pripoznano orožje proletariata v Druhi internacionali? Precejšen del krivde lahko najdemo v osrednjih organizacijah delavstva – sindikatih. Nemški sindikati so na svojem kongresu že leta 1905 sklenili, da morajo napasti taktiko splošne stavke, saj da nanjo materialno niso pripravljeni – stavke namreč zahtevajo obsežne finančne zaloge, ki lahko v času boja preživljajo stavgajoče delavce in njihove družine. Dejanski razlog je pomenila predvsem neskladnost stavke z njihovim praktičnim vsakdanjim delom, ki je temeljilo na postopnem izboljševanju življenj članov sindikatov.³¹ Kot je ugotavljal Bernstein, je *taktično* vprašanje splošne stavke razkrilo *teoretski* razhod med pesimizmom stranke, ki je pričakovala zaostrovanje razrednih antagonizmov, in optimizmom sindikatov, ki so svoj obstoj utemeljevali z možnostjo stal-

28 Carl E. Schorske, *German Social Democracy 1905–1917: The Development of the Great Schism* (Cambridge: Harvard University Press, 1955), 33.

29 Schorske, 38.

30 Rosa Luxemburg, »Množična stavka, partija in sindikati«, v: *Izbrani spisi*, ur. in prev. Adolf Bibič (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977), 313.

31 Schorske, *German Social Democracy*, 39–40.

nega izboljševanja kvalitete delavskega življenja.³² To nasprotje se je udejanjilo v ultimatu Kölnskega sindikalnega kongresa, s katerim so stranki prepovedali nadaljnje zagovarjanje splošne stavke.

Stranka seveda ni preprosto sprejela takšnega ultimata, ki je močno posegal v njen politični manevrski prostor. Jenski kongres istega leta ni zavrnil metod splošne stavke, čeprav jih tudi ni v celoti prevzel.³³ Trenja med sindikati in stranko so ostala. Razrešil jih je šele tajni dogovor med vodstvom stranke in voditelji sindikatov. V skladu z dogovorom naj bi stranka v primeru splošne stavke prevzela vse njene stroške – kar pa zanjo ni bilo izvedljivo, saj ni imela dovolj sredstev za vzdrževanje stavkajočih delavcev. Na strankinem naslednjem kongresu v Mannheimu leta 1906 se je njen voditelj Bebel znašel pred nalogo, da hkrati obrani strankine odločitve na prejšnjem kongresu in tajni dogovor s sindikati. Naloga je bila nemogoča, saj kongres ni mogel obenem potrditi in zavrniti taktike splošne stavke. A vendar je kongres storil natanko to: delegati so sklenili, da med zahtevami sindikatov in sklepi stranke ni nasprotja.³⁴ Čeprav stranka s tem zahteve sindikatov na videz ni sprejela v celoti, se je dejansko odpovedala splošni stavki. Da ne bi sprožila novih sovražnosti s sindikati, se je od nje ogradila tudi na mednarodnem parketu in se tako postavila nasproti francoskemu predlogu na Stuttgartskem kongresu Druge internacionale.

Vprašanje splošne stavke se je pozneje vrnilo v času neposredno pred začetkom prve svetovne vojne, razprava o njej pa je bila tako na dnevnem redu kongresa v Københavnu leta 1910 kot tudi na dunajskem kongresu, ki bi se moral zgoditi v avgustu 1914. V obeh primerih je bil obravnavan isti predlog ustanovnega člana britanskih laburistov Keira Hardieja in Vaillanta, ki je poskušal uveljaviti taktični primat splošne stavke, rekoč da »kongres smatra splošno stavko kot najbolj učinkovito, posebej v panogah, ki dobavljajo za vojno potrebna orodja (orožje in strelivo, transport itd.)«. ³⁵ Čeprav je bil predlog v letu 1910 še vedno preveč radikalen, se je tik pred izbruhom vojne zdelo, da bi lahko dobil podporo iz vseh ključnih držav internacionale, čeprav je v duhu nasprotoval splošno razširjenemu prepričanju, da so trenja med velesilami v fazi umirjanja.

Ko je Vaillant leta 1914 znova zahteval odprtje vprašanja splošne stavke, ga je nemška stran še enkrat in uradno zavrnila, a tokrat z dodatkom, da so Nemci pripravljeni razpravljati o kompromisnem dogovoru.³⁶ Položaj nemške socialne

32 Schorske, 41.

33 Gary P. Steenson, »Not One Man! Not One Penny!«: *German Social Democracy, 1863–1914* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1981), 104.

34 Steenson, 105–6.

35 Taber, *Reform, Revolution, and Opportunism*, 163.

36 Georges Haupt, *Socialism and the Great War: The Collapse of the Second International*

demokracije je sicer ostajal enak: vodilni sindikati so od strankarskega vodstva še vedno odločno zahtevali, naj na vsak način nasprotuje vsem predlogom splošne stavke. Vendar pa je vodstvo stranke pod sopredsednikoma Hugom Haasom in Friedrichom Ebertom postalo mnogo bolj dovzetno za spravo s francoskimi socialisti. Na notranjih sestankih vodstva niso razpravljali le o možnosti delne potrditve taktike splošne stavke, temveč tudi o oblikovanju mednarodnega vojnega sveta, ki bi deloval v okviru Mednarodnega socialističnega biroja in bi lahko koordiniral protivojne dejavnosti različnih nacionalnih strank.³⁷ Razlogi za nenadno nemško spravljivost so kompleksni. Svoje je gotovo prispeval strah pred dejanskim izbruhom vojne, vendar pa so odločitve spremljali tudi bolj pragmatični razlogi, saj se je nemška stranka bala za svoj primat v Drugi internacionali, ki bi bil lahko hitro ogrožen, če bi nenadoma izgubili svoj stari spor s francoskimi socialisti.

Francozi so medtem tudi uradno sprejeli naklonjeno stališče do splošne stavke. Francoske okoliščine so bile diametralno nasprotne nemškim – v Franciji so bili sindikati glavni podporniki ideje splošne stavke, medtem ko ji je nasprotovalo ortodoksno krilo Julesa Guesda, ki je bilo v tovrstnih vprašanjih včasih bližje nemškim socialnim demokratom kakor francoskim sindikatom. Odprta podpora taktiki splošne stavke v SFIO bi bila izraz enotnosti stranke in sindikatov, kar je bil močan notranjepolitični motiv in tudi prepričljiv argument za vodstvo Mednarodnega socialističnega biroja, ki si je močno prizadevalo za dobre odnose med različnimi elementi socialističnega gibanja. Obenem francoski socialisti niso ohranili izvirnega predloga Hardieja in Vaillanta, temveč kompromisno različico, ki je vključevala tudi poziv k ustanovitvi arbitražnih sodišč – predlog, ki je bil blizu nemškemu stališču.³⁸ Postopno zbliževanje stališč je tako pomenilo precejšnjo verjetnost uspeha predloga v prid taktike splošne stavke. Slednje nakazuje tudi dejstvo, da je bil za poročevalca za dunajski kongres imenovan tudi Jean Jaurès, eden glavnih francoskih voditeljev in avtor kompromisnega predloga.

Zbliževanje taktičnih stališč je bilo kljub temu prepozno. Prva svetovna vojna se je začela pred »nesojenim« dunajskim kongresom, Jaurès je bil umorjen na predvečer vojne, preostali francoski socialistični voditelji pa so se povečini pridružili *Union sacrée*. Vojna je socialistične stranke Druge internacionale ujele nepripravljene. Agitacija in delovanje v parlamentu sta lahko delovala v obdobjih miru, ko je vojna postala neizogibno dejstvo, pa sta postala neuporabna. Vodstvo internacionale, zbrano v Mednarodnem socialističnem biroju, je nevarnost prepozno prepoznalo in ni moglo uporabiti dotlej še neizkoriščenih

(London: Oxford University Press, 1972), 168–69.

37 Haupt, 170.

38 Haupt, 174–75.

sredstev. Na sestanku biroja 29. julija 1914, ko je Avstrija že napovedala vojno Srbiji, je večina delegatov še vedno vztrajala pri optimističnem stališču, da se je svetovni vojni mogoče izogniti. Od pomembnejših delegatov se je nevarnosti zavedal le avstrijski voditelj Viktor Adler, ki je že ugotovil, da se vojne ne da preprečiti, in zapadel v malodušje.³⁹ V naslednjih dneh so mu sledili tudi preostali socialistični voditelji, ki so podlegli vojni gonji in sklenili, da je pomembneje ohraniti nedotaknjenost nacionalnih strankarskih organizacij, kakor tvegati vse, da bi ustavili evropsko morijo.

Načela in kompromisi

Drugi del poti, ki je socialno demokracijo vodil k neuspešnemu boju proti vojni, najdemo v njeni (ne)načelnosti. Po Kautskem je bila temeljna strategija socialne demokracije, da v morju dekadence in korupcije, ki bremeni visoko razvito kapitalistično družbo, obdrži svojo integriteto.⁴⁰ V primeru militarizma to pomeni zavračanje vsakršne podpore kolonialnim vojnim pohodom, oboroževanju in širjenju militaristične ideologije. Trdnost tega načelnega stališča pa se je v začetku 20. stoletja začela krhati. Razpadanje je privzemalo različne oblike, med njimi odprta nacionalistična nagnjenja ali pa zagovor rdečega kolonializma in socialnega imperializma.

Reformistični tabor socialne demokracije je že od svojega nastanka dvomil v protikolonialne nazore ortodoksnega marksizma. Čeprav tudi rdeči imperialisti na papirju niso podpirali krvavih osvajanj ali brutalnega izkoriščanja domorodnega prebivalstva, so vseeno zapadli »bremenu belega človeka« in poudarjali civilizacijski pomen kolonizacije, prinašanja omike in kulture neukim divjakom. Ali so bila tovrstna stališča zgolj izraz naivnosti in podleganja vladajoči ideologiji ali pa so zvijačno zakrivala prave namene njihovih zagovornikov, ni lahko oceniti. Obrambe kolonializma so bile pogosto izrazito cinične, kot lahko vidimo v argumentaciji nemškega reformista Eduarda Davida, ki je na stuttgartskem kongresu zatrdil, da »Evropa potrebuje kolonije. Nima jih dovolj. Brez kolonij bi bili z ekonomskega gledišča primerljivi s Kitajsko«. ⁴¹ Podobno pogosto je bilo tudi zapadanje nacionalizmu. Socialdemokratski poslanec Gustav Noske je tako v nemškem *Reichstagu* jasno stopil v bran vojaškim institucijam, ki služijo obrambi domovine, pri čemer ga je pred besom protivojno usmerjenih čla-

39 Haupt, 196–97.

40 Kautsky, *Der Weg zur Macht*, 97–98.

41 Eduard David, cit. v: Taber, *Reform, Revolution, and Opportunism*, 65.

nov stranke branil sam Bebel, češ da je obrambna vojna za socialno demokracijo sprejemljiva.⁴² Enak argument je bil uporabljen tudi leta 1914.

Podpora militarizmu pa je privzemala tudi subtilnejše oblike. Leta 1913 so tako nemški socialni demokrati na nek način že podprli širitev nemške vojske, čeprav so se sami izgovarjali, da je dejansko niso podprli. V začetku leta je nemška vlada namreč predlagala uredbo, s katero bi svojo stalno vojsko razširila za več kot 120.000 vojakov oziroma za eno šestino. Uredba je predvidevala tudi nov davek, ki bi zagotovil finančna sredstva za širitev.⁴³ Takšen ukrep je bil za socialne demokrate seveda nesprejemljiv. Haase je novo zakonodajo zavračal, rekoč da geopolitični položaj ne zahteva nobenih povečanj vojaških kapacitet in da dejanski interes vladajočih ni obramben, temveč ekspanzionističen, da se država pripravlja na osvajanje na področju tedanjega Osmanskega cesarstva.⁴⁴ Vendar pa se je zapletlo v samem postopku sprejemanja zakona, saj so socialni demokrati izsilili, da se ločeno obravnava: uredbo, ki je razširjala vojsko, in uredbo, ki je uvajala nov davek. Nato so v nenavadnem obratu sicer neuspešno nasprotovali prvi, vendar so obenem pomagali sprejeti davek; s tem so dejansko pomagali priskrbeti sredstva za oboroževanje, proti kateremu so se na načelni ravni borili.

Kaj je botrovalo nastanku tovrstnih dvojnih standardov? Poslanska skupina SPD je navajala dva razloga: po eni strani so trdili, da bi neuspeh ukrepa lahko vodil v nove volitve, na katerih bi SPD lahko izgubila svoje rekordno število poslancev, po drugi pa so svojo odločitev utemeljevali, češ da gre pri zakonu za napredno obliko obdavčitve, ki bremeni predvsem bogatejše razrede, ter je zato skladna s programom socialne demokracije. Motivi prve utemeljitve so razmeroma transparentni: socialdemokratski poslanci so se bali, da ljudi ne bodo mogli mobilizirati za prihodnje volitve, če bi do njih prišlo. Phillip Scheidemann je tako zatrjeval, da so ljudje prepričani, da je najhujše obdobje militarizma mimo in da je »celotno ljudstvo prevzela nekakšna utrujenost«.⁴⁵ Nasprotniki odločitve so ugovarjali, da socialnih demokratov ne bi smelo skrbeti »nekaj sedežev v Reichstagu«, ko pa lahko z načelnim nasprotovanjem militarizmu dolgoročno pridobijo nove podpornike, vendar to ni prepričalo večine.⁴⁶

Drugi argument je kompleksnejši. Poslanci, ki so zagovarjali glasovanje za uvedbo novih davkov, so trdili, da se morata obe uredbi od trenutka, ko sta bili ločeni v obravnavi, tudi razumeti kot nepovezani. Če je razširitev vojske v jas-

42 Madeleine Reberieux, »Razprava o vojni«, v: *Marksizem v obdobju Druge internacionale*, 777.

43 Walling, *Socialists and the War*, 65.

44 Walling, 68.

45 Walling, 77.

46 Walling, 81.

nem neskladju z marksističnimi načeli, je na drugi strani obdavčitev premoženja celo zahteva socialne demokracije. Njeno sprejetje je zato zmaga socializma, ne zmaga militarizma. Scheidemann je ponovno poudarjal, da bi stranko volivci lahko celo kaznovali, če bi se nenadoma odrekla svoji težko doseženi zmagi.⁴⁷ Ni težko uvideti, da tovrstna argumentacija vsebuje dobršno mero sprenevedanja – če je davek namenjen financiranju širitve vojske, potem ga glede na militarizem ne moremo razumeti kot nevtralnega. Bolj verjetno je, da je bila tovrstna obramba odločitve zgolj izgovor, ki je prikrival že obravnavani strah pred volitvami oziroma, splošneje, strah pred propadom strankine infrastrukture, poslanskih sedežev in služb, ki jih je prinašala. SPD je bila tako v boju za samoohranitev pripravljena sprejemati kompromise s silami reakcije. Ta drža se je ponovila tudi 4. avgusta 1914.

Med julijsko krizo je strankarsko vodstvo v Nemčiji še zavzemalo brezkompromisno držo, kar je bila delno posledica odsotnosti konservativnega dela strankarskega vodstva, ki je bilo tedaj še na poletnih počitnicah.⁴⁸ Toda ko se je približal trenutek odločitve – glasovanje o vojnih kreditih 4. avgusta 1914 –, se je stranka poenotila za podporo vojnim ukrepom. Schorske identificira tri verjetne razloge, ki so navsezadnje prepričali tudi manj militaristične ali nacionalistične socialne demokrate. Prvi je bil strah pred represijo, ki bi uporno SPD skoraj gotovo vrnila v leta Bismarckovih protisocialističnih zakonov. Drugi je bil strah, da bodo izgubili podporo delavskega razreda, ki je deloma podpiral obsedenost z vojno. Pri tem je treba poudariti, da so sindikati, podobno kot že pri vprašanju splošne stavke, prehiteli stranko in že 2. avgusta sklenili, da bodo prenehali s kakršnimikoli stavkovnimi dejavnostmi ter preusmerili stavkovna sredstva za pomoč nezaposlenim in ranjencem. Tretji razlog je bila želja, da bi stranko vrnili iz njenega političnega izobčenja in tako postali enaki političnim veljakom meščanskih strank.⁴⁹ Predvsem prvi strah je močno vplival na radikalnejše socialdemokrate, med njimi tudi Karla Liebknechta, saj so se nenadoma morali odločati med svojimi načeli in uničenjem vsega, čemur so posvetili svoja življenja. Tovrstni strahovi in želje so navsezadnje pretehtali v prid podpori vojni, ki jo je v govoru v Reichstagu izrekel Haase: »Zato moramo danes upravičiti, kar smo vedno obljubljali. V času nevarnosti lahko Nemčija vedno računa na nas.«⁵⁰

47 Walling, 76.

48 Schorske, *German Social Democracy 1905–1917*, 286.

49 Schorske, 288–89.

50 Hugo Haase, cit. v: Walling, *Socialist and the War*, 144.

Zaključek

Po pregledu nekaterih sporov med teoretiki, politiki in sindikalisti Druge internacionale lahko sklenemo, da njenega poraza ne moremo preprosto pripisati pretiranemu determinizmu ali »napačnemu« branju Marxa. Čeprav tega gotovo lahko štejemo kot dejavnik, je mnogo pomembnejšo vlogo igralo *realpolitično* odmikanje od načel marksizma. Na ravni teorije se je zavračanje determinizma kazalo predvsem kot poudarjanje nasprotujočih si tendenc, ki zaustavljajo ali preusmerjajo samouničujoče tendence imperialistične faze kapitalizma. Marksisti so se torej zavedali nevarnosti determinističnega dogmatizma in se ji poskušali izogibati.

Na ravni prakse se odmikanje od načel kaže kot zavračanje določenih sredstev, ki bi lahko pomenila pretirano tveganje za vzpostavljene institucije delavskega gibanja, in obenem kot sklepanje kompromisov v strahu, da bi njihova načelna zavrnitev zaradi danih okoliščin lahko prav tako ogrozila trenutni položaj teh institucij. Podporo vojni leta 1914 lahko beremo kot zgolj še en poskus kompromisa, s katerim so se socialistične stranke izognile prepovedi in represiji ter s tem ohranile svoje institucije razmeroma nedotaknjene. Propada socialdemokratskega pacifizma tako tudi ne moremo preprosto pripisati integraciji socialistov v kapitalistični red, temveč – kot bi rekel Bernstein – dajanju prednosti *gibanju* pred *cilji* oziroma ohranitvi že vzpostavljenih struktur pred negotovo prihodnostjo revolucije.

Literatura

- Bernstein, Eduard. »The Struggle of Social Democracy and the Social Revolution: 2. The Theory of Collapse and Colonial Policy«. V: *Marxism and Social Democracy: The Revisionist Debate 1896 - 1898*, uredila H. Tudor in J. M. Tudor, 159–73. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Colleti, Lucio. *From Rousseau to Lenin. Studies in Ideology and Society*. New York: Monthly Review Press, 1973.
- Engels, Friedrich. »Uvod«. V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela v dveh zvezkih*, zv. 1., uredil Maks Veselko, 131–56. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1950–51.

- Gronow, Jukka. *On the Formation of Marxism: Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy*. Leiden: Brill, 2016.
- Haase, Hugo, et al. »SPD Party Congress at Chemnitz: Debate and Resolution on Imperialism«. V: *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, uredila Richard B. Day in Daniel Gaido, 623–74. Leiden: Brill, 2012.
- Haupt, Georges. *Socialism and the Great War: The Collapse of the Second International*. London: Oxford University Press, 1972.
- Henning, Christoph. *Philosophy After Marx: 100 Years of Misreadings and the Normative Turn in Political Philosophy*. Leiden: Brill, 2014.
- Hilferding, Rudolf. *Finančni kapital*. Prevedel Ivan Lavrač. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- Kautsky, Karl. *Der Weg zur Macht*. Berlin: Buchhandlung Vorwärts, 1909.
- . »Imperialism«. V: *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, uredila Richard B. Day in Daniel Gaido, 753–74. Leiden: Brill, 2012.
- . *Temeljna načela socialne demokracije (Erfurtski program), III. del: Kapitalistični razred*. Prevedel Anton Kristan. Idrija: Naprejl, 1908.
- Luxemburg, Rosa. »Množična stavka, partija in sindikati«. V: *Izbrani spisi*, uredil in prevedel Adolf Bibič, 307–98. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Marx, Karl. *Kapital: kritika politične ekonomije, zvezek 1*. Prevedla Mojca Dobnikar. Ljubljana: Sophia, 2012.
- Pierson, Stanley. *Marxist Intellectuals and the Working-Class Mentality in Germany, 1887–1912*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Reberioux, Madeleine. »Razprava o vojni«. V: *Marksizem v obdobju Druge internacionale*, uredili Eric Hobsbawm et al., prevedel Boris Muževič, 753–86. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Schorske, Carl E. *German Social Democracy 1905–1917: The Development of the Great Schism*. Cambridge: Harvard University Press, 1955.
- Stenson, Gary P. »Not One Man! Not One Penny!«: *German Social Democracy, 1863–1914*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1981.
- Sweezy, Paul M. *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy*. London: Dobson Books, 1962.
- Taber, Mike. *Reform, Revolution, and Opportunism: Debates in the Second International, 1900–1910*. Chicago: Haymarket Books, 2023.

Waldenberg, Marek. »Politična strategija nemške socialne demokracije«. V: *Zgodovina marksizma, druga knjiga: Marksizem v obdobju Druge internacionale*, uredili Eric Hobsbawm et al., prevedel Boris Muževič, 182–207. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.

Walling, William E. *The Socialists and the War: A Documentary Statement of the Position of the Socialists of All Countries; With Special Reference to Their Peace Policy*. New York: Henry Holt, 1915.